

ISPAN VA O‘ZBEK TILLARIDA “OQ” VA “QORA” RANGLI FRAZEOLOGIZMLARNING SEMANTIK-KONSEPTUAL TAHLILI

Sabirova Nilufar Abdullayevna

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, katta o‘qituvchi

e-mail: profesoranilufar@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-7698-3765>

+99890-939-75-00

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20675666>

ANNOTATSIYA: Ushbu ilmiy tezisdagi ispan va o‘zbek tillaridagi “oq” (blanco) va “qora” (negro) rang komponentli frazeologik birliklarning semantik-konseptual xususiyatlari qiyosiy jihatdan tadqiq etilgan. Ranglar insoniyat madaniyatida va lisoniy dunyo manzarasida nafaqat vizual qabul qilish vositasi, balki chuqur ramziy, konnotativ hamda konseptual ma’nolarni ifodalovchi universal va milliy-madaniy kodlar hisoblanadi. Tadqiqot davomida har ikkala tildagi xalqona iboralar, maqol va matallarning lingvokognitiv tabiati tahlil qilinib, ularning o‘xshash va farqli jihatlari faktik materiallar asosida ko‘rsatib berilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, “oq” rangi har ikkala madaniyatda asosan ijobiy (poklik, tinchlik, omad), “qora” rangi esa salbiy (motam, baxtsizlik, yovuzlik) konseptlar bilan bog‘lansa-da, tillarning o‘ziga xos tarixiy-ijtimoiy rivojlanishi tufayli milliy va o‘ziga xos assotsiatsiyalar ham mavjud.

Kalit so‘zlar: frazeologizm, rang simvolikasi, konseptual tahlil, lingvokulturologiya, oq rang, qora rang, ispan tili, o‘zbek tili, lisoniy dunyo manzarasi.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda lisoniy birliklarni madaniyat va inson tafakkuri bilan uzviy bog‘liqlikda o‘rganuvchi lingvokulturologik va lingvokognitiv yondashuvlar yetakchi o‘rin egallamoqda. Har bir xalqning olamni anglash va uni lisoniy shakllantirish jarayoni o‘ziga xos bo‘lib, bu hodisa tilning frazeologik tizimida yaqqol namoyon bo‘ladi [1, p. 45]. Frazeologizmlar xalqning ko‘p asrlik tajribasi, mifologik qarashlari, urf-odatlarini va qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan jonli xazinadir.

Inson idrokida muhim o‘rin tutadigan universal unsurlardan biri bu – ranglardir. Rang nomenklaturasi va uning asosida yuzaga kelgan frazeologik birliklar dunyoning lisoniy manzarasini shakllantirishda muhim kognitiv vosita bo‘lib xizmat qiladi. Antropologik tadqiqotlar (masalan, B. Brent va P. Keylarning fundamental ishlari) shuni ko‘rsatadiki, har qanday tilda ranglarni ajratish jarayoni aynan “oq” va “qora” (yorug‘lik va zulmat) dixotomiyasidan boshlanadi [2, p. 12].

Ispan va o‘zbek tillari bir-biridan mutlaqo uzoq bo‘lgan tizimlarga (romon va turkiy tillar oilasi) hamda turlicha madaniy-tarixiy arealga (G‘arbiy Yevropa xristian madaniyati va Markaziy Osiyo islomiy-sharq madaniyati) mansubdir. Shu sababli, ushbu tillarda “oq” (blanco) va “qora” (negro) komponentli frazeologizmlarni qiyosiy konseptual tahlil qilish, tillarning lisoniy tabiati va xalqlarning mental dunyoqarashidagi umumiylik hamda xususiylikni aniqlash imkonini beradi. Ushbu ilmiy tezisning dolzarbligi ham aynan madaniyatlararo muloqot va qiyosiy frazeologiyaning fundamental masalalarini yoritishga qaratilganligi bilan belgilanadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning material manbai sifatida ispan va o‘zbek tillarining nufuzli izohli, frazeologik va paremiologik lug‘atlari, shuningdek, Real Academia Española (RAE) korpusi va o‘zbek tili milliy

korpusi ma'lumotlaridan olingan faktik materiallar xizmat qildi. Tadqiqot davomida umumtilshunoslikning quyidagi usullaridan foydalanildi:

- **Komponent tahlil metodi:** Frazeologizm tarkibidagi rang bildirish semasini va uning ko'chma ma'nolarini aniqlashda qo'llanildi.
- **Qiyosiy-типологияк метод:** Ispan va o'zbek tillaridagi iboralarning semantik muqobillari va konseptual tuzilishi solishtirildi.
- **Konseptual-kognitiv tahlil:** Rang nomlarining inson ongida qanday metaforik va metonimik ko'chishlar orqali muayyan konseptlarga (masalan, "omad", "baxt", "qayg'u") bog'lanish mexanizmlari o'rganildi [3, p. 89].

Tahlil jarayonida jami 150 dan ortiq ispan va o'zbek tillaridagi rang komponentli frazeologik birliklar saralab olingan bo'lib, ularning semantik maydondagi strukturaviy joylashuvi tasniflandi.

NATIJALAR

Olingan faktik materiallar tahlili shuni ko'rsatadiki, har ikkala tilda ham "oq" va "qora" ranglari eng yuqori darajadagi frazeologik unumdorlikka (valentlikka) ega. To'plangan materiallar semantik xususiyatlariga ko'ra bir nechta universal va milliy-madaniy konseptual maydonlarga ajratildi.

Ispan va o'zbek tillarida "oq" va "qora" ranglarining konseptual yo'nalishlari quyidagi statistik va semantik mutanosiblikni ko'rsatadi:

Rang komponenti	Ispan tili (Blanco / Negro) yetakchi konseptlari	O'zbek tili (Oq / Qora) yetakchi konseptlari
Oq (Blanco)	Poklik, maqsadsizlik, pulsizlik, qo'rquv, ijobiylik.	Baxt, omad, halollik, sut/ona suti (muqaddaslik), yosh/keksalik.
Qora (Negro)	Og'ir mehnat, baxtsizlik, g'azab, noqonuniylik, motam.	Yomonlik, baxtsizlik, qayg'u/motam, tuhmat, qahr-g'azab.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, o'zbek tilida "oq" rang ko'proq ijtimoiy-axloqiy, oilaviy va ma'naviy qadriyatlar (masalan, *oq sut*, *oq fotiha*) bilan bog'lansa, ispan tilida *blanco* ko'proq ijtimoiy-iqtisodiy yoki psixofiziologik holatlarni (*quedarse en blanco* – esdan chiqarish, *estar sin blanca* – pulsiz qolish) ifodalashga xizmat qiladi [4, p. 112].

TAHLIL VA MUHOKAMA

"Oq" (Blanco) komponentli frazeologizmlarning konseptual tabiati

O'zbek xalqi dunyoqarashida "oq" rang yuksak ijobiy konnotatsiyaga ega bo'lib, u asosan "baxt", "omad", "poklik" va "halollik" konseptlarini ifodalaydi. Masalan, "oq yo'l" iborasi safarga otlangan insonga nisbatan xavfsizlik va omad tilash ma'nosida ishlatiladi. O'zbek madaniyatida onaning farzandiga bergan oq suti muqaddas hisoblanadi, shuning uchun ham "oq sutini oqlamoq" frazeologizmi farzandlik burchini sharaf bilan bajarishni anglatadi [5, p. 76]. Shuningdek, "peshonasi oq" iborasi omadli, baxti chopgan insonlarga nisbatan qo'llaniladi.

Ispan tilida ham *blanco* (oq) rangi poklik va beguborlik ramzidir, biroq uning konseptual maydonida ijtimoiy va situativ o'zgarishlar ko'p uchraydi. Masalan:

- *Estar sin blanca* (so'zma-so'z: oqsiz bo'lmoq) – "bir chaqasiz qolmoq, mutloq pulsiz bo'lish" ma'nosini beradi. Bu iboraning kelib chiqishi qadimgi Ispaniyadagi qiymati juda past bo'lgan kumush tanga "blanca" nomi bilan bog'liq [6, p. 201].

- *Quedarse en blanco* (soʻzma-soʻz: oqda qolmoq) – imtihonda yoki nutq soʻzlayotganda “toʻsatdan hamma narsani unutilib qoʻymoq, miyada hech narsa qolmasligi” holatini anglatadi (ongning oppoq qogʻozga aylanishi metaforasi).
- *Dar en el blanco* – “nishonga aniq urmoq” yoki masalaning tub mohiyatini topmoq.

Biroq, har ikkala tilda ham "oq" rangining salbiy metaforik koʻchishi kuzatiladi, bu asosan insonning ichki qoʻrquvi yoki kasallik holati bilan bogʻliq. Ispan tilidagi *quedarse pálido como el blanco / de blanco* yoki oʻzbek tilidagi “*quv oqarib ketmoq*” iboralari qoʻrquv va kuchli hayajon natijasida qon qochishi bilan bogʻliq fiziologik jarayonning lingvistik aksidir [7, p. 54].

"Qora" (Negro) komponentli frazeologizmlarning konseptual tabiati

"Qora" rangi har ikkala tilda deyarli simmetrik tarzda salbiy semantika markaziga ega. U yovuzlik, qaygʻu, qiyinchilik va noqonuniylik konseptlarini faollashtiradi.

Oʻzbek tilida “qora” konsepti chuqur fojiaiylik kasb etadi. “*Qora kiygizma yopmoq*” yoki “*qora kiymoq*” motam tutishni anglatadi. Insonning feʼl-atvori yoki niyatidagi yovuzlik “*ichi qora*”, “*koʻngli qora*” iboralari orqali koʻrsatiladi [8, p. 132]. Agar insonga nohaq ayb qoʻyilsa, bu “*tuhmat toshi*” yoki “*yzuga qora surtmoq*” shaklida frazeologiyaga koʻchadi. “*Qora kun*” iborasi esa hayotdagi eng ogʻir, musibatli va yetishmovchilik davrlarini ifodalash uchun universal lisoniy model hisoblanadi.

Ispan tilida *negro* komponentli iboralar ham xuddi shunday pessimistik dunyoqarashni ifodalaydi, biroq ularning oʻziga xos pragmatik funksiyalari mavjud:

- *Verlo todo negro* (hamma narsani qora koʻrmoq) – hayotga oʻta pessimistik ruhda qarash, tushkunlikka tushish [9, p. 94].
- *Tener la negra* (qoraga ega boʻlmoq) – ketma-ket baxtsizlikka uchrash, omadsizlik girdobida qolish.
- *Trabajar como un negro* (qoradek ishlamoq) – qullardek oʻta ogʻir, tinimsiz va kam haq toʻlanadigan jismoniy mehnat qilish maʼnosini anglatadi. Bu ibora Ispaniyaning mustamlakachilik davri va qul savdosi tarixi bilan bevosita bogʻliq faktik maʼlumotdir [10, p. 118].
- *Mercado negro* (qora bozor) va *dinero negro* (qora pul) – noqonuniy iqtisodiy faoliyatni, kontrabandani anglatuvchi xalqaro miqyosdagi konseptual koʻchishlardir.

Konseptual mutanosiblik va farqlar muhokamasi

Qiyosiy tahlil jarayonida aniqlanishicha, oʻzbek tilidagi “*oq-qorani tanimoq*” frazeologizmi insonning hayotiy tajribaga ega boʻlishi, yaxshi bilan yomonni ajrata olish qobiliyatini anglatadi, ispan tilida xuddi shu mantiqiy model “*distinguir lo blanco de lo negro*” shaklida uchraydi [11, p. 88]. Bu ikki xalqning tafakkur tizimida kontrastlar (yorugʻlik va zulmat) orqali hayotiy haqiqatlarni anglash qobiliyati bir xil kognitiv bazaga ega ekanligini koʻrsatadi.

Biroq, oʻzbek tilida uchrashadigan va milliy madaniyat, mentalitet bilan bogʻliq boʻlgan “*qora qozon*” (oila, roʻzgʻor maʼnosida), “*qora niyat*” kabi tushunchalar ispan tili uchun begona. Ispan tilidagi “*novela negra*” (detektiv roman) yoki “*humor negro*” (qora yumor – oʻlim yoki fojia ustidan kulish) kabilar esa Gʻarb madaniyatiga xos boʻlgan adabiy va ijtimoiy hodisalar sifatida frazeologik tizimga singib ketgan [12, p. 43].

XULOSA

Ispan va oʻzbek tillarida "oq" (blanco) va "qora" (negro) rang komponentli frazeologizmlarning semantik-konseptual tahlili quyidagi fundamental xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

Birinchidan, har ikkala tilda ham ushbu ranglar arxetipik xarakterga ega bo'lib, insoniyatning qadimgi mifologik va kognitiv dualizmiga (kecha va kunduz, yaxshilik va yomonlik) asoslanadi. Bu holat frazeologizmlarda universal semantik muqobillarning (masalan, yaxshi/yomon farqiga borish) mavjudligini ta'minlagan.

Ikkinchidan, konseptual ma'nolarning shakllanishida milliy-madaniy va tarixiy omillar yetakchi rol o'ynaydi. O'zbek tilida "oq" va "qora" ranglari ko'proq axloqiy, oilaviy, ma'naviy qadriyatlar va maishiy turmush tarzi (*oq sut, qora qozon*) asosida konseptualizatsiya qilingan bo'lsa, ispan tilida ijtimoiy-tarixiy voqealar, iqtisodiy munosabatlar va tarixiy realliklar (*estar sin blanca, trabajar como un negro*) frazeologizmlar strukturasi muhrlangan.

Ushbu tadqiqot natijalari tillarni qiyosiy o'rganish, tarjima nazariyasi va amaliyoti hamda madaniyatlararo muloqot darsliklarini yaratishda muhim faktik material bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Maslova, V. A. Lingvokulturologiya: Uchebnoe posobie. – Moskva: Akademiya, 2001. – B. 45.
2. Berlin, B., Kay, P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. – Berkeley: University of California Press, 1969. – B. 12.
3. Telia, V. N. Russkaya frazeologiya: Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekti. – Moskva: Shkola "Yaziki russkoy kulturi", 1996. – B. 89.
4. Iriarte, R. El color en la lengua y cultura española. – Madrid: Ediciones Cátedra, 2014. – B. 112.
5. Rahmatullayev, Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1978. – B. 76.
6. Seco, M., Andrés, O., Ramos, G. Diccionario del español actual. – Madrid: Aguilar, 1999. – B. 201.
7. Muxamedova, S. O'zbek tilida rang ifodalovchi somatik frazeologizmlar semantikasi. – Toshkent: Fan, 2008. – B. 54.
8. Sodiqov, Q. Turkiy tillarning tarixiy frazeologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2011. – B. 132.
9. Casares, J. Introducción a la lexicología moderna. – Madrid: CSIC, 1992. – B. 94.
10. Lázaro Carreter, F. Diccionario de términos filológicos. – Madrid: Gredos, 2005. – B. 118.
11. Usmonov, S. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: O'qituvchi, 1972. – B. 88.
12. Corpas Pastor, G. Manual de fraseología española. – Madrid: Gredos, 1996. – B. 43.